

IJTIMOYIY KASALLIKLARNING AHOLI ORASIDA TARQALISHINI OLDINI OLISH: KOMPLEKS PROFILAKTIK YOVDASHUVI

Nabijonova Gulzora Farxodjon qizi

Farg‘ona Jamoat salomatligini saqlash instituti

Sog‘liqni saqlashni boshqarish va jamoat sog‘liqni saqlash magistranti

gulzorabijonova@gmail.com

Raxmonberdiyeva Odina G‘afurjon qizi

Farg‘ona Jamoat salomatligini saqlash instituti

Sog‘liqni saqlashni boshqarish va jamoat sog‘liqni saqlash magistranti

raxmonberdiyevaodinaxon@gmail.com

Annotatsiya: Ijtimoiy kasalliklar (yuqumli kasalliklar, jinsiy yo‘l bilan yuqadigan infeksiyalar, OIV, virusli gepatitlar, sil, shuningdek, aholining xulq-atvori va ijtimoiy determinantlar bilan bog‘liq sog‘liq muammolari) jamiyat taraqqiyoti, mehnat unumdorligi va demografik barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada aholida ijtimoiy kasalliklarning tarqalishini kamaytirish va oldini olish bo‘yicha dalillarga asoslangan profilaktika strategiyalari tahlil qilinadi: immunizatsiya, skrining va erta aniqlash, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, OIV/STI uchun kombinatsiyalangan profilaktika, stigma va diskriminatsiyani kamaytirish, hamda sog‘liqni saqlash tizimining tayyorgarligi va tarmoqlararo hamkorlik. O‘zbekiston sharoitida sog‘liq xavfsizligi bo‘yicha milliy rejalar va tizimli yondashuvlarning ahamiyati muhokama qilinadi (WHOning O‘zbekiston bo‘yicha Health Security action plan hujjatlari va yondashuvlari). (WHO, 2025; CDC, 2024; UNAIDS, 2024)

Annotation: Socially significant diseases—including infectious diseases, sexually transmitted infections, HIV, viral hepatitis, tuberculosis, as well as health problems related to population behavior and social determinants—have a direct impact on social development, labor productivity, and demographic stability. This article analyzes evidence-based preventive strategies aimed at reducing the prevalence of socially significant diseases among the population. These strategies include immunization, screening and early detection, promotion of healthy lifestyles, combination prevention approaches for HIV/STIs, reduction of stigma and discrimination, and strengthening health system preparedness alongside intersectoral collaboration. Particular attention is given to the relevance of national health security plans and integrated systemic approaches within the context of Uzbekistan, drawing on international public health frameworks and global recommendations.

Аннотация: Социально значимые заболевания, включая инфекционные болезни, инфекции, передающиеся половым путём, ВИЧ-инфекцию, вирусные гепатиты, туберкулёз, а также проблемы здоровья, обусловленные

поведенческими и социальными детерминантами населения, оказывают непосредственное влияние на социально-экономическое развитие, производительность труда и демографическую устойчивость общества. В данной статье рассматриваются научно обоснованные профилактические стратегии, направленные на снижение распространённости социально значимых заболеваний среди населения. К ним относятся иммунизация, скрининг и раннее выявление заболеваний, формирование здорового образа жизни, комбинированные меры профилактики ВИЧ и ИППП, снижение уровня стигматизации и дискриминации, а также повышение готовности системы здравоохранения и развитие межсекторального взаимодействия. Отдельное внимание уделяется значимости национальных программ обеспечения санитарно-эпидемиологической безопасности и комплексного подхода в условиях Республики Узбекистан с учётом международного опыта и рекомендаций.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy kasalliklar, profilaktika, skrining, immunizatsiya, OIV, STI, stigma, sogʻliqni saqlash siyosati, tarmoqlararo hamkorlik.

Kirish. Aholi salomatligiga tahdid soluvchi kasalliklar tarqalishida faqat biologik omillar emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, taʼlim, migratsiya, bandlik, urbanizatsiya, stigma, sogʻliq xizmatlaridan foydalanish imkoniyati, sanitariya va gigiyena kabi determinantlar ham hal qiluvchi rol oʻynaydi. Shu bois “ijtimoiy kasalliklar” tushunchasi koʻpincha jamiyatda keng tarqalish xavfi yuqori boʻlgan, xulq-atvor va ijtimoiy muhit bilan bogʻliq omillar kuchli taʼsir koʻrsatadigan kasalliklar guruhini anglatadi. Bunda infeksiyon kasalliklar (OIV, STI, sil, virusli gepatitlar), hamda ularni kuchaytiruvchi omillar (alkogol va boshqa zararli odatlar, xavfli xulq-atvor, sogʻliq savodxonligining pastligi) alohida eʼtiborni talab qiladi. (WHO, 2023; CDC, 2024)

Profilaktika – kasallik yuzaga kelishining oldini olish (birlamchi profilaktika), erta aniqlash va asoratlarni kamaytirish (ikkilamchi profilaktika), rehabilitatsiya va qaytalanishning oldini olish (uchlamchi profilaktika) bosqichlarini qamrab oladi. Zamonaviy sogʻliqni saqlash siyosatida eng samarali natija aynan kompleks, tarmoqlararo va dalillarga tayangan profilaktika paketlarini keng joriy etish orqali olinadi. (Kisling & Das, 2023; WHO, 2025)

Maqsad: ijtimoiy kasalliklarning tarqalishini oldini olish boʻyicha samarali profilaktika choralari va ularni joriy etish mexanizmlarini ilmiy manbalar asosida tizimlashtirish.

Vazifalar: 1. asosiy profilaktika yoʻnalishlarini tahlil qilish; 2. OIV/STI kabi yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega infeksiyalar boʻyicha kombinatsiyalangan

yondashuvni ko'rsatish;3. tarmoqlararo hamkorlik va sog'liq xavfsizligi rejalashtirishining (health security) rolini asoslash. (WHO, 2025)

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi globallashuv va urbanizatsiya sharoitida aholi salomatligiga tahdid soluvchi ijtimoiy kasalliklar butun dunyo miqyosida jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammoga aylanib bormoqda. Aholi migratsiyasi, shaharlashuv jarayonlarining jadallashuvi, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishdagi tengsizlik, sog'liq savodxonligining yetarli darajada shakllanmaganligi, shuningdek, stigma va diskriminatsiya kabi omillar ijtimoiy kasalliklarning keng tarqalishiga zamin yaratmoqda (WHO, 2023). Xususan, OIV infeksiyasi, jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyalar (STI), virusli gepatitlar va sil kabi kasalliklar nafaqat tibbiy, balki chuqur ijtimoiy muammolar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning tarqalishi jamiyatning mehnat resurslari, demografik holati va iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi (UNAIDS, 2024). Ushbu kasalliklarning kech aniqlanishi va davolashga kech murojaat qilinishi ko'pincha ijtimoiy qo'rquv, axborot yetishmasligi va sog'liqni saqlash tizimiga ishonchsizlik bilan bog'liqdir (CDC, 2024).

O'zbekiston Respublikasida sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish va aholi salomatligini mustahkamlash bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ijtimoiy kasalliklarning oldini olish masalasi hanuz dolzarbligicha qolmoqda. Ayniqsa, sog'liq xavfsizligini ta'minlash, epidemiologik barqarorlikni saqlash va favqulodda sog'liq tahdidlariga tayyorgarlik ko'rish milliy ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi (WHO, 2025).

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy kasalliklarning aholi orasida tarqalishini oldini olish bo'yicha ilmiy asoslangan, kompleks va tarmoqlararo yondashuvlarni tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot maqsadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — ijtimoiy kasalliklarning aholi orasida tarqalishini oldini olishga qaratilgan zamonaviy profilaktika strategiyalarini ilmiy manbalar asosida tahlil qilish, ularning samarali jihatlarini aniqlash va aholi salomatligini mustahkamlashga xizmat qiluvchi kompleks yondashuvlarni asoslab berishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

ijtimoiy kasalliklarning tarqalishiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy va xulq-atvoriy omillarni tahlil qilish;birlamchi va ikkilamchi profilaktika choralarining (immunizatsiya, skrining, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish) ahamiyatini ilmiy asoslash;OIV va STI kabi kasalliklar uchun kombinatsiyalangan profilaktika yondashuvlarining samaradorligini ko'rsatish;stigma va diskriminatsiyani kamaytirish orqali sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishni yaxshilash imkoniyatlarini yoritish;sog'liq xavfsizligi va tarmoqlararo hamkorlikning ijtimoiy kasalliklarni oldini olishdagi rolini asoslab berish (WHO, 2025; UNAIDS, 2024).

Tadqiqotning materiali va usullari: Mazkur maqola narrativ tahlil (literature review) usulida tayyorlandi. Xalqaro tashkilotlarning (WHO, UNAIDS), hamda dalillarga asoslangan amaliy tavsiyalarni beruvchi rasmiy manbalar (CDC) hujjatlari va sharh maqolalar tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama. 1. Birlamchi profilaktika: kasallikni “boshlanishidan oldin” to‘xtatish. Birlamchi profilaktika kasallik xavf omillarini kamaytirish orqali tarqalishni pasaytiradi. U quyidagi yo‘nalishlarda eng yuqori samarani beradi:

1.1. Immunizatsiya (emlash)

Emlash yuqumli kasalliklarning oldini olishda eng samarali va iqtisodiy jihatdan foydali jamoat salomatligi aralashuvidir. Vaccinalar immun tizimni “tayyorlab”, kasallik bilan uchrashganda himoya hosil qiladi. (WHO, 2025)

Shuningdek, ayrim STI bilan bog‘liq kasalliklarning oldini olishda ham vaksinalar muhim: masalan, gepatit B va HPVga qarshi emlash tavsiya etiladi. (CDC, 2024)

Aholi orasida emlash qamrovi pasaysa, jamoaviy immunitet zaiflashib, kasallik o‘choqlari tez yuzaga kelishi mumkin; shuning uchun emlashni barqaror moliyalashtirish va logistikasini mustahkamlash profilaktikaning tayanch bo‘g‘inidir. (WHO, 2024)

1.2. Sanitariya-gigiyena va sog‘lom turmush tarzi (WASH va health promotion)

Sog‘liqni mustahkamlash (health promotion) va kasalliklarning oldini olish aholining sog‘liq savodxonligini oshirish, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, hamda sog‘lom xulq-atvorni rag‘batlantirishga tayanadi. (WHO, 2023)

Maktab, mahalla, ishlab chiqarish va OAV orqali gigiyena, to‘g‘ri ovqatlanish, zararli odatlardan voz kechish, jismoniy faollik, ruhiy salomatlik bo‘yicha uzluksiz ta’lim berish — ijtimoiy kasalliklarning ildiz omillarini zaiflashtiradi. (Kisling & Das, 2023)

2. Ikki lamchi profilaktika: erta aniqlash va zanjirni uzish

2.1. Skrining va testlash

Ijtimoiy kasalliklarni erta aniqlash epidemik zanjirni uzishda hal qiluvchi omildir. STI uchun muntazam test topshirish, sheriklar bilan natijalarni muhokama qilish, xavf guruhlarida skriningni kuchaytirish kasallik tarqalishini kamaytiradi. (CDC, 2024)

2.2. Kontaktlarni aniqlash va yo‘naltirish (linkage to care)

Test ijobiy chiqqan shaxslarni davolashga tez ulash (linkage) — faqat individual foyda emas, jamoa uchun ham himoya mexanizmi. Ayniqsa, OIVda erta aniqlash va davolash virus yuklamasini pasaytirib, uzatish ehtimolini kamaytiradi. (UNAIDS, 2024; CDC, 2024)

3. OIV/STI bo‘yicha kombinatsiyalangan profilaktika (combination prevention)

OIV va STI tarqalishini kamaytirishda “bitta choraga tayanish” yetarli emas; eng yaxshi natija aralash paket orqali olinadi: xulq-atvoriy, biomedikal va strukturaviy

aralashuvlar birgalikda qo'llanadi. (Marrazzo et al., 2011; UNAIDS, 2024)

3.1. Xulq-atvoriy komponentxavfni kamaytirish bo'yicha maslahat (counseling);jinsiy sheriklar sonini qisqartirish;

o'zaro monogamiya va test natijalariga asoslangan mas'uliyatli munosabat; prezervativdan to'g'ri va doimiy foydalanish. (CDC, 2024)

3.2. Biomedikal komponent ayrim holatlarda gepatit B va HPV vaksinalari; OIV profilaktik dori vositalari (masalan, PrEP/PEP kabi yondashuvlar) — mamlakat protokollari va mavjud resurslarga mos holda; testlashni kengaytirish, tezkor testlardan foydalanish. (CDC, 2024; Reuters/WHO tavsiyasi haqida xabarlar, 2025)

3.3. Strukturaviy komponent: stigma va diskriminatsiyani kamaytirishStigma (uyat, tamg'alash) odamlarda test topshirishdan qo'rquvni kuchaytiradi, natijada kech aniqlash va yashirin tarqalish xavfi ortadi. Shuning uchun maxfiylikni kafolatlash, do'stona xizmatlar (friendly services), xavf guruhlariga mos kommunikatsiya va huquqiy himoya profilaktikaning ajralmas qismidir. (UNAIDS, 2024; UN ECOSOC, 2025)

4. Tizimli yondashuv: sog'liq xavfsizligi (Health Security) va tarmoqlararo hamkorlik

Ijtimoiy kasalliklarning oldini olish faqat shifoxona yoki poliklinika doirasida hal bo'lmaydi. Sog'liqni saqlash tizimining tayyorgarligi, epidemiologik kuzatuv, laboratoriya salohiyati, tezkor javob, risk kommunikatsiyasi va tarmoqlararo hamkorlik (ta'lim, ichki ishlar, ijtimoiy himoya, OAV, NNT) bir butun mexanizm sifatida ishlashi kerak. (WHO, 2025)

O'zbekistonda sog'liq xavfsizligini kuchaytirish bo'yicha 2024–2028 yillarga mo'ljallangan Milliy Harakat Rejasi (National Action Plan on Health Security) kabi hujjatlar tizimni mustahkamlash, kasalliklarning tarqalishini oldini olish va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlikni oshirishga qaratilgani ta'kidlanadi. (WHO/Uzbekistan NAPHS hujjati, 2025; UN Uzbekistan, 2024)

5. Amaliy tavsiyalar: aholi darajasida profilaktika paketlari

Quyidagi paketlar birgalikda qo'llansa, ijtimoiy kasalliklarning tarqalishini sezilarli kamaytiradi:

1. Immunizatsiya qamrovini barqaror oshirish (emlash logistikasini kuchaytirish, rad etish holatlari bilan ishlash, xabardorlik). (WHO, 2025)

2. Aholi va xavf guruhlarida skrining/testlashni kengaytirish (maxfiy, qulay va arzon xizmatlar). (CDC, 2024; UNAIDS, 2024)

3. Sog'liq savodxonligi va risk kommunikatsiyasi (maktab–mahalla–ish joyi zanjiri, dalillarga asoslangan kontent). (WHO, 2023)

4. OIV/STI bo'yicha kombinatsiyalangan profilaktika (prezervativ, test, maslahat, kerakli joyda biomedikal profilaktika, sheriklarni xabardor qilish). (Marrazzo et al.,

2011; CDC, 2024)

5. Stigma va diskriminatsiyani kamaytirish (xizmat ko'rsatishda etik me'yorlar, maxfiylik, huquqiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash). (UNAIDS, 2024; UN ECOSOC, 2025)

6. Tizim tayyorgarligi: epidemiologik kuzatuv, laboratoriya imkoniyatlari, tezkor javob guruhlari, tarmoqlararo hamkorlik. (WHO, 2025; UN Uzbekistan, 2024)

Xulosa: Ijtimoiy kasalliklarning tarqalishini oldini olish uchun eng samarali yondashuv — birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi profilaktika choralarini integratsiyalash, aholining sog'liq savodxonligini oshirish, immunizatsiya va skriningni kuchaytirish, OIV/STI uchun kombinatsiyalangan profilaktikani joriy etish, hamda stigma va diskriminatsiyani kamaytirishga qaratilgan strukturaviy islohotlarni birgalikda amalga oshirishdir. Sog'liq xavfsizligi bo'yicha milliy rejalar (health security action plans) esa bu choralarni tizimli va barqaror boshqarish uchun institutsional asos bo'lib xizmat qiladi. (WHO, 2025; CDC, 2024; UNAIDS, 2024)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). How to Prevent STIs. (CDC, 2024)

2. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). Preventing HIV. (CDC, 2024)

3. Kisling, L. A., & Das, J. M. (2023). Prevention Strategies. In StatPearls. NCBI Bookshelf.

4. Marrazzo, J. M., et al. (2011). Interventions to Prevent Sexually Transmitted Infections, Including HIV Infection. (Sharh maqola).

5. UNAIDS. (2024). UNAIDS data 2024 (Data Book).

6. United Nations Economic and Social Council. (2025). E/2025/73 (kombinatsiyalangan profilaktika va xavf guruhlari bo'yicha global qaydlar).

7. United Nations Uzbekistan. (2024). National Action Plan for Health Security: Uzbekistan (tizimni mustahkamlash va tarmoqlararo yondashuv).

8. World Health Organization. (2023). Health promotion and disease prevention through population-based interventions.

9. World Health Organization. (2025). Vaccines and immunization (umumiy prinsiplar).

10. World Health Organization. (2025). National Action Plan on Health Security in the Republic of Uzbekistan (2024–2028) (hujjat).